GENEALOGICKO-HERALDICKÝ HLAS

Časopis Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti a Slovenskej národnej knižnice – Národného biografického ústavu. Vychádza 2× do roka. Predplatné zahrnuté v členskom príspevku.

Ročník 27/2017, číslo 1 – 2.
Zostavovateľ a zodpovedný redaktor:
Mgr. Milan Šišmiš
Redakčná rada:
PhDr. Peter Keresteš, PhD.
Doc. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
Technická spolupráca:
Ivan Bílý

© Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, Martin 2017

ISSN 1335-0137

ĎAKUJEME ZA 2 % Z VAŠEJ DANE

Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť

Sídlo: Nám. J. C. Hronského 1.
036 01 Martin
IČO: 14225875
Právna forma:
Občianske združenie
podľa zákona č. 83/1990 Zb.

OBSAH

Milan Šišmiš
Staré a nové symboly 2

UDALOSTI
Jozef Novák
25 rokov 5

ŠTÚDIE
Sádhví Párvatí (Jindra Dohnalová)
Posvátná slabika ÓM 9
Miroslav Glejtek
Niekoľko poznámok k vzťahu medzi cirkevnou heraldikou a sfragistikou 15
Frederik Federmayer
Heraldická móda a uhorské rodové erby v ranom novoveku 27
Dušan Škvarna
Slovenské národné symboly v 19. storočí 37
Radoslav Ragač
Neznáme návrhy slovenskej časti česko-slovenského štátneho znaku z roku 1960 44
Leon Sokolovský
Erby súčasných samosprávnych krajov v zrkadle znakov historických stolíc 54
Andrej Kóňa
Značky a erby 61
Karel Müller
Logo v současné české komunální symbolice 66

SKÚSENOSTI
Igor Brossmann
Dobré logotypy dokážu príbehy i bez slov vyrozprávať 70
Peter Ďurík
Typografická značka – logotyp 73

NÁZORY
Ladislav Vrtel
Poznámky ku kritike súčasnej erbovej tvorby na Slovensku 77

VALNÉ ZHROMAŽDENIE 91

SÚŤAŽ 94

ANOTÁCIE – GLOSY 108

KRONIKA 119

FROM THE CONTENTS 122

NIEKOĽKO POZNÁMOK K VZŤAHU MEDZI CIRKEVNOU HERALDIKOU A SFRAGISTIKOU S DÔRAZOM NA OBDOBIE STREDOVEKU

Miroslav Glejtek

Už mnohí konštatovali, že heraldický výskum zaznamenal na Slovensku v posledných desaťročiach veľkú popularitu i výrazné výsledky. Zatiaľ čo sa napríklad komunálna, štátna či šľachtická heraldika tešili a tešia pomerne veľkej obľube, o niečo viac v úzadí zostala cirkevná heraldika.[1] Ide pritom o jednu z mála oblastí so stáročnou kontinuitou „živej" heraldiky. Politické zmeny dvadsiateho storočia znamenali definitívny koniec šľachtickej heraldiky, ale cirkevní predstavitelia používajú svoje erby kontinuálne od 13/14. storočia až do súčasnosti, nevynímajúc ťažké časy po roku 1948. Platí to samozrejme len tam, kde existovala funkčná cirkevná správa.

Stav a perspektívy výskumu v oblasti cirkevnej heraldiky

Spomínam to z toho dôvodu, že zatiaľ čo napríklad systematický výskum mestských a obecných erbov umožnil v 80. rokoch 20. storočia „naskočiť" na obnovu používania komunálnych erbov (podľa najprísnejších vedeckých kritérií), naproti tomu v cirkevnej heraldike je absencia teoretických prác evidentná. Štúdium domácej cirkevno-heraldickej tvorby, vychádzajúce z dôkladnej znalosti a analýzy historických prameňov, by iste prinieslo množstvo pozoruhodných zistení.

Zachovaný pramenný materiál ponúka široké možnosti výskumu, ktorého výsledky by sa mohli a mali pretaviť aj do „živej" heraldiky. Žiadna moderná práca sa napríklad nezaoberala možnosťami či – naopak – limitmi využitia sfragistických prameňov (osobitne hagiografických motívov) v súčasnej tvorbe erbov cirkevných inštitúcií, otázkami heraldizácie (sekularizácie) hagiografických motívov na pečatiach cirkevných hodnostárov, zobrazovaním postáv svätcov v cirkevných erboch, umeleckými prejavmi v cirkevnej heraldike atď.

To je len zopár z tém s potenciálom skvalitnenia aj súčasnej tvorby erbov a jej obohatenia o prvky domácej tradície, ktoré sú cennejšie než snaha o mechanickú aplikáciu modelov, ktoré v našich podmienkach nikdy neboli živé.

V rámci môjho krátkeho zamyslenia sa budem venovať niektorým vybraným aspektom vzťahu erbu a pečate. Vzhľadom na absenciu iných typov prameňov sa štúdium cirkevných erbov v úzkom spojení so sfragistikou javí ako kľúčové, predovšetkým v staršom období.

[1] Tento môj príspevok venujem spomienke na majstra Zdenka Alexyho, jedného z nestorov slovenskej cirkevnej heraldiky, ktorý nás opustil v januári roku 2016. Najmä jemu patrí vďaka za obnovenie tvorby erbov cirkevných predstaviteľov a inštitúcií v 80. rokoch 20. storočia, čím sa pričinil o to, že táto dôležitá vetva heraldiky neupadla do zabudnutia.

Začiatky používania erbov na pečatiach klerikov

Hoci fyzicky zachované odtlačky pečatidiel poznáme až z 13. storočia, rôzne nariadenia vydávané najmä uhorskými panovníkmi nás o používaní pečatí biskupmi a aj členmi kapitúl informujú podstatne skôr.[2]

Väčšina zachovaných pečatí z najstaršieho obdobia patrila najvyšším cirkevným predstaviteľom, arcibiskupom a biskupom, v menšej miere aj predstaveným kapitúl a kláštorov.[3] Predstavitelia šľachty začali v tomto období intenzívne využívať erby, ktoré často zobrazovali vo svojich pečatiach, avšak u klerikov (prelátov) sa s nimi nestretneme. Predpokladáme, že klerici pochádzajúci z rodov používajúcich erby sa ich vzdávali alebo ich len neaplikovali na pečate a my nepoznáme pramene dokazujúce opak. V celej Európe zaužívaný kánon stvárňovania portrétneho motívu na pečatiach arcibiskupov a biskupov so zobrazovaním erbu nepočítal.[4] Do úvahy by prišlo použitie erbu na menších, tajných a prsteňových pečatiach prelátov, tie ale opäť z 13. storočia v Uhorsku nepoznáme.

Zásadná zmena vzťahu klerikov voči erbom nastala v 1. polovici 14. storočia. Ako prví začali uplatňovať erby vo svojich pečatiach arcibiskupi a biskupi, nasledovaní prepoštmi kapitúl a kanonikmi. Vo veľkých kombinovaných pečatiach mal erb vyhradený len veľmi malý priestor – v dolnej časti pečate, kde najčastejšie dva identické štíty sprevádzali po stranách zobrazeného kľačiaceho majiteľa pečate.[5] Podstatne širšie uplatnenie našli erby v ostatných spomenutých druhoch pečatí. Zatiaľ čo mimo

[2] Nariadenia kráľa Kolomana (1095 – 1116) hovoria o pečatiach arcibiskupov a biskupov, pod ktorými boli predvolávaní klerici pred cirkevný súd. Článok I. ostrihomskej synody (okolo r. 1100) zakazoval posielanie posolstiev medzi biskupmi „bez listiny a pečate". Z roku 1111 poznáme Kolomanovo privilégium, prostredníctvom ktorého získali dalmátski biskupi a archidiakoni právo používať pečať. ZÁVODSZKY, Levente (ed.). *A szent István, szent László és Kálmán korábeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* Budapest: Kiadja a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztálya, 1904, Koloman, I, hl. 6, 14, s. 184 – 185; Ostrihomská synoda I, hl. 20, s. 200; KUMOROVITZ, Bernát L. *A magyar pecséthasználat története a középkorban.* Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1993, s. 17, 24.

[3] Doposiaľ najúplnejšiu edíciu veľkých pečatí stredovekých uhorských prelátov publikoval: BODOR, Imre (ed.). *A középkori Magyarország főpapi pescétjei a Magyar tudományos akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat – gyűjteménye alapján.* Budapest: MTA Művészettörténeti kutató csoport, 1984.

[4] Takéto portrétno-pontifikálne pečate bez heraldickej zložky sú typické aj pre prelátov v ostatných európskych krajinách. Pozri napríklad: FREIDINGER, Ludwig. Siegelgebrauch und Wappenführung der Bischöfe von Seckau in Mittelalter und früher Neuzeit. Teil 1: (1218 – 1337). In *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, 1998, roč. 48, s. 119 až 141; NOVÝ, Rostislav. Pečeti pražských a olomouckých biskupů. Studie ze sfragistiky přemyslovského období. In *Sborník archivních prací*, 1960, roč. 10, č. 1, s. 181 – 203.

[5] V Uhorsku medzi prvých prelátov, používajúcich erb vo veľkej pečati, patrili: ostrihomský arcibiskup Boleslav (1321 – 1328), vacovský biskup Rudolf (1329 – 1342), nitriansky biskup Vít (1334 – 1347), rábsky biskup Koloman (1337 – 1375) a ďalší. BODOR, ref. 3, s. 44, č. 32, 34, s. 46, č. 40, tab. VI – VIII, XXVIII; GLEJTEK, Miroslav. Vývoj erbov vyšších cirkevných hodnostárov na Slovensku do konca stredoveku. In DRAHOŠOVÁ, Šarlota – KERESTEŠ, Peter – ŠIŠMIŠ, Milan (eds.). *Kontinuita a diskontinuita genealógie a heraldiky.* Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2010, s. 56 – 58. Rekonštrukciu erbov prelátov z tohto obdobia publikoval: VÉGH, Gyula. Jegyzetek a magyarországi püspökök címereihez. In *Turul*, 1935, roč. 49, č. 1 – 2, s. 1 – 4.

Uhorska boli napríklad v tajných a menších pečatiach aplikované aj hagiografické motívy, uhorskí preláti sa pre ne rozhodovali len výnimočne a preferovali heraldiku.[6]

Koncom 14. storočia sa začali tešiť erby a erbové znamenia aj priazni medzi kanonikmi a nižšie postavenými klerikmi (farári, kapláni a pod.). V 15. storočí a v novoveku sme už svedkami výraznej dominancie erbových pečatí. Veľké kombinované pečatidlá, zobrazujúce rôznych svätcov, majiteľa a erb, na konci stredoveku takmer úplne zmizli. V ranom novoveku ich síce preláti nahradili rozmerovo tiež veľkými, ale už čisto erbovými, najčastejšie okrúhlymi, pečaťami.[7]

Heraldika pečatiam prelátov dominovala až do 20. storočia, zatiaľ čo medzi bežnými kňazmi sa v 18. storočí začali tešiť obľube aj rôzne neheraldické motívy.[8]

Význam erbov na klerických pečatiach

Dôvody frekventovaného používania erbov medzi prelátmi a neskôr aj členmi stredného a nižšieho kléru môžeme vidieť v niekoľkých rovinách. V prvom rade bol erb veľmi efektívnym prostriedkom identifikácie majiteľa. Jednoduchý erb sa dal ľahko zapamätať a na rozdiel od príliš všeobecného pontifikálneho „portrétu" alebo hagiografického motívu zreteľne umožnil stotožniť erb s majiteľom pečate.

To platilo predovšetkým pre čisto erbové pečate. V kombinovaných pečatiach boli erbové štíty také malé, že rozpoznanie erbových figúr takmer neumožňovali. Napriek tomu preláti vo svojich honosných a nákladných typáriách radi zobrazovali aspoň maličký erbový štít, resp. častejšie dva identické štíty, ktoré (popri mene v kruhopise) pečať ešte viac spojili s majiteľom.

Popri praktických výhodách erbu ako identifikačného symbolu zohrávala svoju úlohu aj módnosť. Vo chvíli, keď sa erb ako najvýznamnejší zástupný symbol stal populárny medzi prelátmi mimo Uhorska, aj domáci preláti sa týmto novým zvykom začali prispôsobovať. Kopírovanie ikonografie pečatí medzi klerikmi naprieč celou Európou celkovo svedčí o univerzálnosti cirkvi, fungujúcej – nielen v tejto oblasti – mimo tradičných politických hraníc štátov.[9]

Formálna podoba erbov

Najstaršie známe prelátske erby v Uhorsku predstavujú najjednoduchší variant šľachtického erbu. Členovia šľachtických rodov na vrchole cirkevnej hierarchie zjed-

[6] Jednou z mála výnimiek je menšia(?) pečať rábskeho biskupa Petra, v ktorej sa ako hlavný motív uplatnila Madona s Ježiškom na rukách, tak ako ju poznáme z menšej pečate Rábskej kapituly. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára Budapest, Diplomatikai Levéltár (ďalej MNL OL DL) 278027 (1. 9. 1379).

[7] GLEJTEK, Miroslav. Typológia a ikonografia arcibiskupských pečatí v Ostrihomskej arcidiecéze v 16. – 18. storočí. Sonda do problematiky. In *Verba theologica*, 2009, roč. 8, č. 2, s. 87 – 95.

[8] GLEJTEK, Miroslav. Pečate nižšieho duchovenstva (farárov) v 18. a 19. storočí ako prameň heraldiky a kresťanskej ikonografie. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2013, roč. 23, č. 1 – 2, s. 41 – 42.

[9] KREJČÍK, Tomáš. *Pečeť v kultuře středověku*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1998, s. 228 – 230.

1. Rekonštrukcia veľkej erbovej pečate rábskeho biskupa Kolomana (1373). Kresba: Miriam Glejteková, podľa MNL OL DL 49617

2. Rekonštrukcia šľachtického erbu na pečati jágerského prepošta Jakuba, z rodu Káta (1439). Kresba: Miriam Glejteková, podľa MNL OL DL 13368

nodušovali erby vo svojich pečatiach do podoby štítu. Tento úzus bol zaužívaný do prelomu 14. a 15. storočia. Vtedy taktiež niektorí začali, opäť v súlade so západoeurópskou módou, svoje erby dopĺňať o ďalšie súčasti. Nad erbový štít kardinála sa dostal klobúk, za štít arcibiskupa latinský procesiový kríž a na štít biskupa mitra.[10]

Klerici, ktorí nemali právo používať pontifikálie, používali len štít so znamením. Neznamená to ale, že erby klerikov neboli ovplyvnené aj šľachtickou heraldickou módou. V 14. storočí napríklad niektorí z nich podľahli kultu klenotu. Prejavilo sa to stvárňovaním len prilby s klenotom a rezignáciou na zobrazenie štítu.[11] Poznáme aj prípady, keď biskup používal na svojich pečatiach úplný šľachtický erb tvorený štítom, prilbou, prikrývadlami aj klenotom (obr. 1).[12] Neskôr sa u klerikov stretávame s používaním úplných šľachtických erbov celkom často (obr. 2).[13]

Heraldické zvyklosti zobrazovania erbov, tak ako sa u cirkevných hodnostárov vyprofilovali na konci stredoveku, boli pomerne rešpektované aj v novoveku. Sys-

[10] VÉGH, Gyula. Egyházi méltóság jelvényei magyarországi főpapok címereiben. In *Turul*, 1936, roč. 49, č. 1 – 2, s. 30 – 32. GLEJTEK, ref. 5, s. 58 – 68. VRTEĽ, Ladislav. Náčrt vývoja cirkevnej heraldiky na Slovensku. In SEDLÁK, Vincent (ed.). *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. Bratislava: Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 154 – 156.

[11] Príkladom môže byť spišský prepošt Dominik (1357), ktorý v jednom z malých štítkov v dolnej časti kombinovanej pečate zobrazil obsah štítu a v druhom nezvykle klenot z rodového erbu Bubekovcov. Podstatne významnejšie miesto určil prilbe s klenotom jágerský biskup Michal. Tieto prvky svetskej heraldiky umiestnil priamo do centrálnej časti pečatného poľa. GLEJTEK, ref. 5, s. 59. VRTEĽ, Ladislav. *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2003, s. 89. Autor Dominikov erb chybne pripisuje klerikovi Jakubovi.

[12] GLEJTEK, ref. 5, s. 58. VÉGH, ref. 5, s. 1, obr. 1.

[13] Pre úplne profánny erb sa rozhodol aj spišský kanonik Ján (1412) alebo jágerský prepošt Jakub z rodu Katha. MNL OL DL 13368 (1439). VRTEĽ, ref. 11, s. 126. CSERGHEÓ, Géza. A Káta nemzetség czímere. (Egy pecsétrajzzal.). In *Turul*, 1889, roč. 7, č. 3, s. 119.

tém mimoštítových súčastí erbu stál na starších základoch a časom sa len precizoval. Platilo tu pravidlo, že čím vyššie sa klerik v cirkevnej hierarchii nachádzal, tým striktnejšie jednotlivé súčasti erbu formalizoval.[14] Naopak v strednom rangu, predovšetkým u členov kapitúl, ale i bežných kňazov, boli mimoštítové súčasti erbu zobrazované podstatne voľnejšie. Najkrajšie táto variabilita vynikne pri štúdiu skupiny rôznych majiteľov erbových pečatí v rovnakom období v jednej inštitúcii alebo kontinuálne za sebou. Môžeme sa tu naraz stretnúť s erbmi kladúcimi dôraz na cirkevno-heraldické náležitosti (mimoštítové súčasti: klobúk, mitra, berla), s erbmi čisto profánnymi (úplný šľachtický erb), ako aj kombináciami oboch prístupov.[15]

V 18. storočí zas sfragistiku bežných farárov zasiahla opätovná obľuba hagiografických a rôznych emblematických motívov, ktoré však heraldiku z pečatí nevytlačili.[16] Bude však potrebné skúmať väčšie súbory pečatí rôznych majiteľov v rámci vybraných správnych celkov (možno dekanátov), aby sme dokázali tieto fenomény riadne zdokumentovať, popísať a objasniť. Sú to témy, doposiaľ unikajúce záujmu bádateľov a čakajúce na spracovanie.

Obsah erbov v pečatiach klerikov

Zaujímavejšie než študovať vývoj formálnych náležitostí erbu je snažiť sa odpovedať na otázku, aké symboly klerici do svojich erbov vkladali a z akých dôvodov. Ak cirkevný predstaviteľ používal starý (stredoveký) šľachtický erb, väčšinou nevieme erbovú figúru zdôvodniť. Môžeme síce sledovať módnosť figúr a tinktúr, alebo všeobecne charakterizovať najobľúbenejšie figúry (napr. lev, orol), ale presné dôvody ich zobrazenia nepoznáme. Niekedy sa o nich dozvedáme z armálesov, objavujúcich sa vo väčšej miere počas vlády Žigmunda Luxemburského.[17] Ale ani to nie je pravidlo.

Sú však aj prípady, keď sa dá o dôvodoch zobrazenia figúry aspoň uvažovať. Je to pri erboch, ktoré si navrhovali alebo dali navrhnúť klerici sami, počas pôsobenia v určitom úrade či pri získaní cirkevnej hodnosti. Vychádzam z toho, že si erby z nejakých dôvodov zvolili a aspoň v niektorých prípadoch sa zvolenými znameniami snažili aj niečo konkrétne vyjadriť.

Spomínali sme, že erb má osobu (rod) identifikovať. Asi najbližšie takejto identifikačnej schopnosti sú erby hovoriace, pomocou zobrazenej figúry vyjadrujúce

[14] Viacero príkladov pozri: VÉGH, Gyula. Jegyzetek a magyarországi püspökök címereihez. (Második, befejező közlemény.) In *Turul*, 1935, roč. 49, č. 3 – 4, s. 66 – 70.
[15] Príklady spišských prepoštov pozri: GLEJTEK, Miroslav. Pečate spišských prepoštov od polovice 15. storočia do roku 1776. In HROMJÁK, Ľuboslav (ed.). *Studia theologica Scepusiensia III. Z dejín Spišského prepoštstva.* Spišské Podhradie: Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka, 2010, s. 251 – 271 + obr. príloha XXVII – XXXVIII. Podobný trend môžeme sledovať napríklad aj u radových členov kapituly.
[16] GLEJTEK, ref. 8, s. 41 – 42.
[17] DVORÁKOVÁ, Daniela. Erbové a nobilitačné listiny ako prameň výskumu sociálnej mobility v Uhorsku za vlády Žigmunda Luxemburského. In *Studia historica Tyrnaviensia XVI.* Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce; Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2014, s. 204 – 214.

3. Pečať spišského kanonika-lektora Marka (1396, MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Súkromný archív Spišskej kapituly, scrinium XI, škatuľa 24, fascikel 4). Foto: Štefan Péchy

meno majiteľa. V takmer každej heraldickej príručke sa píše o tom, že ide o „najkrajšie a najčistejšie" erby a vrcholné prejavy stredovekej (gotickej) heraldickej tvorby. Používanie hovoriacich identifikačných znamení bolo v stredovekej spoločnosti naozaj veľmi populárne. Stretávame sa s nimi prekvapivo nielen v erboch, ale aj v neheraldických pečatiach.

Príkladom sú dve krásne vrcholnostredoveké pečate z nášho územia. Jedna patrila bratislavskému prepoštovi Serafínovi (1302) a je v nej skutočne zobrazený Serafín. Druhá patrila spišskému kanonikovi Markovi (1396, obr. 3).[18] V nej sa nachádza okrídlený lev, hlavný atribút sv. Marka Evanjelistu. Pečatné znamenie odkazuje na krstného patróna majiteľa pečate a zároveň je tu meno majiteľa vyjadrené obrazom. Nazdávam sa, že tak ako v heraldike môžeme hovoriť o hovoriacich erboch, tu máme do činenia s hovoriacimi pečaťami.

Ukážkou hovoriaceho znamenia vloženého do štítu je pečať spišského kanonika Mikuláša (1479) (obr. 4).[19] V klerikovej pečati sa nachádza štít s dominujúcou minuskulnou literou „n". Dá sa predpokladať, že ide o začiatočnú literu mena *Nicolaus*, čiže mena majiteľa pečate.[20] Podobný prípad predstavuje pečať svätoondrejského

[18] GLEJTEK, Miroslav. Nové poznatky k stredovekým pečatiam členov Spišskej kapituly. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis 2010 – 2011*. Levoča: Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum v Levoči, 2012, s. 6, 15 – 16; GLEJTEK, Miroslav. *Stredoveká cirkevná pečať – prameň kresťanskej ikonografie*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2013, s. 112, 160.

[19] GLEJTEK, ref. 18, 2012, s. 17 – 18 a 2013, s. 196.

[20] Doplňuje ju ešte niekoľko drobných znamení, hviezda a polmesiac, nachádzajúcich sa aj v pečatiach ďalších kanonikov a kapituly, a dve ružičky, ktorých význam sa nepodarilo objasniť.

4. Rekonštrukcia pečate spišského kanonika Mikuláša (1479). Kresba: Miriam Glejteková, podľa MNL OL DL 65341

5. Rekonštrukcia pečate svätoondrejského farára a huňadského dekana Valentína (1503). Kresba: Miriam Glejteková, podľa MNL OL DL 46764

farára a huňadského dekana Valentína (1503).[21] V pečatnom poli je umiestnený štít s veľkou literou „V" (= *Valentinus*), sprevádzanou ružičkou v jeho hornej časti (obr. 5).

Spomenuté znamenia sa viažu priamo k osobe majiteľa pečate (erbu). Poznáme ale aj prípady, keď si klerici vytvorili (alebo dali vytvoriť) erby, zvýrazňujúce vzťah k svojmu profesijnému pôsobisku. V pečati päťkostolského vikára Jána sa nachádza štít s vyobrazením dvoch skrížených kľúčov (1449, obr. 6).[22] Biskupstvo aj kapitula v Päťkostolí boli zasvätené sv. Petrovi. Hodnostár vo funkcii zástupcu biskupa a člena kapituly sa rozhodol pre takúto „heraldizáciu" svätca, v duchu zvyklostí 15. storočia.

Poznáme aj situácie, keď vznikol erb preláta pri mimoriadnej príležitosti. V roku 1378 bol zvolený za ostrihomského arcibiskupa záhrebský biskup Demeter. Onedlho sa mu dostalo aj najvyšších pôct a bol menovaný za kardinála. Pri tejto príležitosti vzniklo aj jeho špicato-oválne pečatidlo, v ktorom boli popri hagiografických a portrétnych motívoch stvárnené dva identické erbové štíty. Štít s rovnakým znamením sa dostal aj do jeho strednej, čisto erbovej pečate, užívanej vo funkcii legáta pápeža pre Uhorsko (*legatus natus*).[23] Nepoznáme genealogické súvislosti a nevieme, či kardinál v predchádzajúcom období vlastnil nejaký šľachtický rodový erb. Je ale veľmi pravdepodobné, že spomenutý erb vznikol pri menovaní kardinálom a pre potrebu zobrazenia „nejakého" erbu v novej sade pečatidiel. Jeho obsah veľmi pekne odkazuje na najvyššiu cirkevnú hodnosť Demetra. Nachádza sa v ňom anjel s kardinálskym klobúkom v rukách (obr. 7). Erbové znamenie poukazuje na miesto preláta v cirkevnej hierarchii.

[21] MNL OL DL 46764.
[22] GLEJTEK, ref. 18, 2013, s. 197.
[23] HEGEDŰS, András (ed.). *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból.* Esztergom: Primási Levéltár 2000, s. 117, č. 89; PÓR, Antal. Pecséttani újabb apróságok (Hat pecsétrajzzal). In *Turul*, 1897, roč. 15, č. 1, s. 10 – 19; GLEJTEK, ref. 18, 2013, s. 190; GLEJTEK, ref. 5, s. 59.

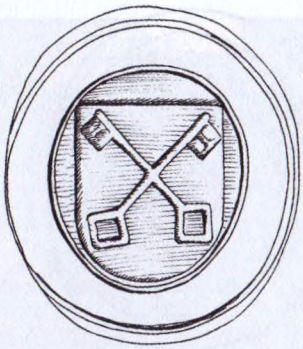

6. Rekonštrukcia erbu v pečati päťkostolského vikára Jána (1449). Kresba: Miriam Glejteková, podľa MNL OL DL 14227

7. Rekonštrukcia erbu zo strednej pečate kardinála Demetra (1380?). Zdroj: VÉGH, ref. 10, Egyházi méltóság, s. 30

Vzácne sa v uhorskej stredovekej heraldike stretneme aj s prípadmi, keď prelát svoj erb vymenil za iný. Azda najznámejšia je výmena erbu vykonaná nitrianskym biskupom Antonom zo Šankoviec. V roku 1455 udelil panovník jeho predkovi Štefanovi erb s nezvyklým znamením – opicou stojacou na strednom vŕšku trojvršia. Biskupovi sa ale zrejme takýto symbol zdal nevhodný či nedôstojný jeho vysokého cirkevného postu a rozhodol sa pre zmenu. A skutočne, v roku 1489 získal od panovníka Mateja Korvína erbovú listinu na nový erb. V ňom sa nachádza rameno držiace trojicu šípov. Na štíte je položená biskupská mitra, odznak Antonovej moci.[24] V takejto podobe erb potom používal aj na pečatiach.

S prípadmi, keď klerik modifikoval svoj rodový erb, sa hojne stretávame najmä v novoveku. Najčastejšie sú z erbu vypustené heraldické figúry v rozpore s kňazským povolaním. Typický je príklad Františka Sádeckého, ktorý v erbe na svojej pečati odstránil klenot v podobe hlavy Turka nastoknutej na šabľu a nahradil ho znamením zo štítu – ramenom držiacim meč. V 18. a 19. storočí sa stali medzi nižším klérom veľmi obľúbenými pečate nesúce nimi vytvorené erby s náboženskou symbolikou v podobe hostií, klasov, Baránkov Božích, pelikánov, krížov, marián-skych monogramov a podobne.[25]

Skutočné erby alebo pečatné znamenia?

Rekonštruovať presnú podobu erbu, vrátane jeho tinktúr, vieme bezpečne v prípade, že klerik používal všeobecne známy rodový erb. Nie je to problém ani vtedy, keď ho poznáme z rôznych pamiatok, ako sú iluminácie v kódexoch, liturgické odevy, kalichy, berly, fresky na stenách chrámov alebo šrafáže, označujúce tinktúry vyryté priamo do erbu na pečatidle.

[24] GLEJTEK, Miroslav. *Heraldika. Úvod do štúdia erbov.* Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2013, s. 24 – 25.

[25] Touto problematikou som sa na stránkach Genealogicko-heraldického hlasu už zaoberal a nie je potrebné ju duplikovať. GLEJTEK, ref. 8, s. 34 – 43.

Problém nastáva, keď podobu klerikovho erbu poznáme len zo sfragistických prameňov, kde tinktúry nie sú vyznačené. Čiastočne sa to týka už erbov niektorých biskupov 14. storočia, ktorí sa buď vzdali rodového erbu, alebo používali len zvolený prelátsky erb, najmä však predstaviteľov strednej a nižšej vrstvy klerikov. Medzi hodnostármi biskupských kúrií, členmi kapitúl a farármi v priebehu 15. storočia a neskôr aj medzi archidiakonmi, dekanmi a kaplánmi získali veľkú obľubu malé pečatidlá so štítmi s figúrami. Tieto drobné osobné sfragistické artefakty sa tešili veľkej obľube ešte v 19. storočí. A tu sa dostávame k závažnej otázke. Boli všetky tie štíty s rôznymi znameniami na pečatiach skutočne erbmi?

Odpoveď na túto otázku zrejme nebude jednoduchá. Ak uznávame základnú heraldickú poučku, že *„erb je trvalé farebné znamenie na štíte"*, tak skutočným erbom môže byť len štít so znamením, obsahujúci heraldické tinktúry.[26] U mnohých výjavov zobrazených v štítoch na pečatiach klerikov však ich farebnú podobu nepoznáme. Dokonca sa javí ako pravdepodobné, že vznikli len pre potreby vyplnenia pečatného poľa. V tom prípade tinktúry ani nepotrebovali. Na druhej strane neexistencia prameňov, potvrdzujúca charakter erbu, neznamená, že skutočne erbmi s tinktúrami neboli.

Aj v prípade, že by tieto symboly naozaj nikdy vlastné tinktúry nemali, o určitej snahe o heraldizáciu hovorí minimálne ich vloženie do štítu a jasne evokujúce erbové figúry. Vidieť tu výraznú paralelu s heraldizáciou svätcov, tak ako ju poznáme napríklad z komunálnej heraldiky.[27] Je pravdepodobné, že aj v našom prípade ide o heraldiku, hoci možno len s jej špecifickým prejavom, ktorý sa nedá zosúladiť s nejakou striktnou schémou či definíciou.

K novovekým pečatiam cirkevných inštitúcií

Súčasťou osobitého heraldického vývoja v Uhorsku bola nepochybne absencia erbov arcidiecéz, diecéz i kapitúl (až na zriedkavé výnimky) nielen v stredoveku, ale aj neskôr.[28] Na západ od uhorských hraníc začali takéto erby vznikať koncom 13. storočia.[29] Skutočné erby začali v novoveku používať len niektoré rehoľné rády. Známe sú napríklad barokové varianty erbu pannonhalmských benediktínov i ďalších konventov.[30] Napriek absencii „čistých", regulárnych erbov na úrovni (arci)diecéznej správy a kapitúl sa predsa len v novoveku stretávame s artefaktmi blízkymi heraldike.

[26] K viacerým definíciám erbu pozri: VRTEĽ, Ladislav. *Heraldická terminológia.* Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2009, s. 15 – 20.
[27] NOVÁK, Jozef. *Slovenské mestské a obecné erby.* Bratislava: SAS, 1967, s. 41 – 47.
[28] GLEJTEK, ref. 5, s. 66.
[29] NOVÝ, Rostislav. Heraldika pražských biskupů a arcibiskupů v prědhusitské době. In *Acta Universitatis Carolinae. Tomus XXXI, Fasc. 1.* Praha: Univerzita Karlova, 1991, s. 54.
[30] Pozri napríklad: SÓLYMOS, Szilveszter. A pannonhalmi hiteles helyi pecsét és címer. In *Magyar Egyháztörténeti vázlatok regnum*, 1996, roč. 8, č. 1, s. 25 – 48. U nás je známy ojedinelý príklad stredovekého kláštorného erbu, ktorý patril hronskobeňadickým benediktínom. VRTEĽ, ref. 11, s. 104.

8. Pečať úradu ostrihomského arcibiskupského vikára (1768, MV SR, Štátny archív v Levoči, fond Súkromný archív Spišskej kapituly, scrinium XXIII, škatuľa 206, fascikel 2). Foto: Miroslav Glejtek

Prvú skupinu tvoria úradné pečate biskupských vikárov.[31] Poznáme niekoľko typov pečatí, v 18. a 19. storočí používaných napríklad úradmi vikárov ostrihomských arcibiskupov. Ide o barokové kompozície, v ktorých je umiestnená kartuša s vyobrazením arcidiecézneho patróna, sv. Vojtecha.[32] Na kartuši je položená hodnostná korunka a všetko je zastrešené heraldickým klerickým klobúkom so šiestimi strapcami na šnúrach po oboch stranách (obr. 8). Hoci sa pečate rôznych vikárov od seba odlišujú rozmermi, textami a umeleckým prevedením, vždy je ich náplňou v podstate totožná schéma. Keby sme poznali pramene, na ktorých majú takéto kompozície priznané tinktúry, hovorili by sme nepochybne o regulárnych erboch, koncipovaných v duchu barokovej heraldickej tvorby. Keďže ich ale poznáme len z pečatí, platí o nich to, čo o vyššie spomenutých erboch(?) klerikov. Posúdiť, či išlo o skutočný stabilný erb na úrovni vikárskej správy diecézy, nevieme.

Druhý typ prameňov sa týka uhorských kapitúl. Minimálne od 13. storočia, keď začali plniť funkcie hodnoverných miest, používali tieto inštitúcie svoje vlastné veľké pečatidlá.[33] Nimi však pečatili nielen agendu týkajúcu sa kancelárie hodnoverného miesta, ale aj samotnej kapituly. Situácia sa čiastočne začala meniť v novoveku,

[31] GLEJTEK, Miroslav. Sv. Vojtech v ikonografickej skladbe cirkevnej pečate v Ostrihomskej arcidiecéze. In NEMEŠ, Jaroslav – KOŽIAK, Rastislav (eds.). *Svätý Vojtech – svätec, doba a kult.* Bratislava: Chronos, 2011, s. 156 – 158.

[32] O tom, že zobrazenie svätca ako erbovej figúry priamo v štíte nie je v cirkevnej heraldike ničím výnimočným, hovoria aj pramene z okolitých krajín. Zaujímavé je napríklad sledovať, ako sa súčasťou heraldiky moravských premonštrátov stala postava sv. Václava alebo sv. Štefana. BOLOM-KOTARI, Martina. *Pečeti hradiských premonstrátů v pozdním středověku a raném novověku.* Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015, s. 109n.; BOLOM-KOTARI, Martina. Seals of Moravian Premonstratensias Canonries in the Period from the Second Half of the Fifteenth Century until the End of the Sixteenth Century. In *Analecta Praemonstratensia*, roč. 90, 2014, s. 51 – 53.

[33] Najucelenejšiu edíciu pečatí uhorských hodnoverných miest v stredoveku publikoval: TAKÁCS, Imre (ed.). *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pescétjei.* Budapest: MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992.

keď si kapituly postupne zaopatrovali aj ďalšie, menšie druhy pečatidiel, určených na pečatenie dokumentov vydávaných z vnútornej potreby inštitúcie.[34]

Zaujímavý typ prameňov, týkajúci sa používania pečatidiel v kapitulách, predstavujú kráľovské privilégiá, udeľujúce hodnoverným miestam pri kapitulách a konventoch právo používať autentickú pečať. Ide o vzácne prípady, keďže hodnoverné miesto žiadne privilégium takéhoto charakteru nepotrebovalo. To, že bola cirkevná inštitúcia oprávnená vykonávať funkciu hodnoverného miesta, znamenalo, že môže používať aj autentickú pečať. Niekoľko takýchto privilégií poznáme už zo stredoveku a potom aj z neskoršieho obdobia.[35]

Novoveké privilégiá sa ale od tých najstarších čiastočne líšia. Z hľadiska štruktúry textu pripomínajú slávnostné erbové listiny alebo neskôr privilégiá na používanie kanonických insígnií.[36] Príkladom je privilégium, ktoré v roku 1777 získala od panovníčky Márie Terézie Rožnavská kapitula sv. Jána Nepomuckého po zriadení Rožňavskej diecézy v roku 1776.[37] Z nášho pohľadu je dôležité, že sa na tomto, ako aj na ďalších podobných privilégiách, nachádza vyobrazenie udeleného pečatidla a jeho popis.

Miniatúra pečatidla zaujme svojimi tinktúrami, kladenými v súlade s heraldickými pravidlami. Hoci ide zjavne o vyobrazenie pečate (okrúhly tvar, kruhopis), zobrazené sú aj tinktúry, pre pečať nepotrebné. Samotný popis naznačuje, že kapitula nezískala len pečatidlo, ale možno aj erb(?) alebo erbu blízky artefakt. Ide o regulárny blazón, popisujúci aj tinktúry a rešpektujúci heraldické strany.[38] Popis

[34] Takéto pečatidlá používala napríklad aj Nitrianska a Spišská kapitula. GLEJTEK, Miroslav. Pečatenie v novovekých hodnoverných miestach na príklade Spišskej a Nitrianskej kapituly. In *Studia Historica Brunensia*, 2013, roč. 60, č. 1 – 2, s. 218 – 224.

[35] Pre obdobie stredoveku máme zachytené privlégium Ľudovíta I. pre Záhrebskú kapitulu (1371), kráľovnej Márie pre Trogirskú kapitulu (1383) a dve privilégiá pre premonštrátsky kláštor v Čorne, vydané Žigmundom Luxemburským (1393) a Vladislavom II. (1495). TAKÁCS, ref. 33, s. 54, 98; GULIN, Ante. *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*. Zagreb: Golden Marketing, 1998, s. 272 – 277; JERNEY, János. A magyarországi káptalanok és konventek mint hielmes és hiteles helyek története. In *Magyar Történelmi Tár*, 1855, roč. 2, s. 92; TKALČIĆ, Ioannes Bapt. (ed.). *Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis. Vol. I.* Zagrabiae: Velocibus Typis Caroli Albrecht, 1873, s. II; FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, X/1 a X/2. Budae: Typis Typographiae Regiae Universitatis Ungaricae, 1834, s. 83 a 100 – 101.

[36] ALEXY, Zdenko, G. *Ehrenzeichen der Kapitel in vormals Habsburgischen Ländern*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 1996; GLEJTEK, Miroslav – RÁBIK, Vladimír. *Insígnia kanonikov Nitrianskej kapituly*. Nitra: Biskupský úrad v Nitre, 2013.

[37] GLEJTEK, Miroslav. Ikonografia autentickej pečate katedrálnej kapituly sv. Jána Nepomuckého v Rožňave z roku 1777 a tvorba súčasných symbolov (Ku koncepcii tvorby symbolov v cirkevnej sfragistike a heraldike). In *Genealogické a heraldické informace 2014*, 2015, roč. 19, s. 74 – 77; Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár- Libri regii L, fol. 553 – 554.

[38] *„Scutum videlicet ad morem veterem rotundum, nobiliori metallo tinctum, exhibens divum Ioannem Nepomucenum, a praedicta nova dioecesi Rosnaviensi patronum electum, pulla veste talari amictum, circulo coccineo (:sancitatis tessera:) caput ambiente conspicuum, ad genua prostratum, elevatisque manibus corollam marianam gestantem, et (:galero atro, ac baculo ad basim scuti dextram depositis:) nudum adorantem Jesulum, qui in ulnis Deiparae Virginis Matris suae, thaumaturgam Boleslaviensem referentis, auro coronatae, cyaneoque amictu ornatae et e nubibus in capite scutario sinistro dextrorsum respicientis, conquiescere*

pečate je potvrdený v podstate len znením kruhopisu na jeho konci. Samotný text zdôrazňuje, že ide o privilégium na používanie pečatidla, a tiež uvádza inštrukcie pečatenia listín, pričom kladie dôraz na aplikáciu pečatného vosku červenej farby. Na druhej strane ale nemožno ignorovať, že má k erbu minimálne blízko.

Podobných prípadov udelenia pečatidla poznáme z rovnakého obdobia viacero a netýkajú sa len cirkevných inštitúcií, ale napríklad aj miest. Opäť bude potrebné venovať týmto prameňom zvýšenú pozornosť, zhromaždiť ich a podrobiť náležitej kritike. Ich význam je o to väčší, že ide o bádateľmi (heraldikmi, sfragistikmi) takmer nedotknutú oblasť.

Záver

V rámci tohto krátkeho príspevku som sa pokúsil načrtnúť niektoré aspekty vzťahu erbov a pečatí, s ktorými sa môžeme stretnúť v našich archívoch. Hoci majú sfragistika i heraldika svoje špecifické témy bádania a nemožno ich stotožňovať, existujú medzi nimi veľké styčné plochy. Bez štúdia sfragistických prameňov – najmä pečatí, by sme predovšetkým v období stredoveku, ale aj neskôr, boli odkázaní len na výrazne okliešteny pramenný materiál.

Existencia zachovaných pečatí nám umožňuje študovať erby klerikov čiastočne už od 13., ale najmä 14. storočia. Zároveň treba mať na pamäti, že použitie heraldických motívov je podriadené potrebám pečate (pečatného poľa, jeho rozmerov, druhu pečate, možnostiam rytca) a môže sa jej prispôsobovať. Tam, kde je to možné, je potrebné konfrontovať zachované erby na rôznych typoch nosičov. To nám umožní ďaleko precíznejšie a presnejšie poznávanie heraldických zvyklostí a pravidiel v danom čase, konkrétnymi používateľmi erbov. Inými slovami, erby na pečatiach sú síce mimoriadne rozšírenými, ale zďaleka nie jedinými možnosťami použitia erbu.

Osobitný problém predstavujú erby(?) bez tinktúr, vyskytujúce sa na pečatiach klerikov, či podobne aj pečate biskupských vikárov s jednotným, stabilným erbom(?) alebo pečatné privilégiá pre kapituly s vyobrazením a popisom farebných pečatí. Nazdávam sa, že tieto pramene sú príkladmi určitých sfragistických a heraldických špecifík, hodných povšimnutia.

Tento príspevok v mnohom témy skôr otvára, než by ponúkal odpovede, a zrejme len na základe intenzívneho pramenného štúdia a rozsiahlejšej odbornej diskusie bude možné nájsť presnejšie vysvetlenia niektorých javov v našej domácej heraldike a sfragistike. Výsledky tohto snaženia budeme môcť následne využiť pri koncipovaní teoretických záverov, ktoré pomôžu skvalitniť aj živú cirkevno-heraldickú a cirkevno-sfragistickú tvorbu.

visitur. Pedem porro scuti sinistrum occupat in campo caeruleo lupus candidus emergens, et dextrorsum conversus, ad allusionem videlicet armorum pervetustae familiae comitum de Reva, e qua dioecesis haec Rosnaviensis primum nacta est praesulem. Circumferentia demum ipsius scuti anterior hac epigraphe seu superinscriptione: SIGILL. CAPITULI CATHEDRAL. ECCL. ROSNAV. 1777 circumducta conspicitur.". GLEJTEK, ref. 37, s. 79.